

Charles Wilson, Koningin Elizabeth en de Opstand

J.C. BOOGMAN

Charles Wilson, *Queen Elizabeth and the Revolt of the Netherlands* (Macmillan, London, 1970, xiv+ 168 blz., £ 2.50).

Prof. Charles Wilson, sinds 1963 hoogleraar in de Nieuwe Geschiedenis aan de universiteit van Cambridge (waar hij sinds enige jaren ook economische geschiedenis doceert), heeft vooral naam gemaakt als auteur over de zeventiende- en achttiende-eeuwse economische geschiedenis, maar louter economisch-historisch vakspecialist heeft hij bepaald niet willen zijn. Elk historisch fenomeen dient zijns inziens beschouwd te worden in het kader van de totale ontwikkeling. De ware historicus behoort dan ook te beschikken over een 'sense of totality'. In de praktijk van zijn werk, dat bovendien geschreven is in een voortreffelijke, soms briljante, stijl, heeft Wilson deze opvattingen zeker waar gemaakt. In zijn oeuvre neemt de Nederlandse geschiedenis, met name in het kader van de Brits-Nederlandse betrekkingen in de zeventiende en achttiende eeuw, een centrale plaats in¹. Hoezeer het werk van deze prominente Engelse historicus ook door de Nederlandse historici gewaardeerd wordt, blijkt wel uit het eredoctoraat dat de Groningse universiteit hem in 1965 verleende.

Toen Wilson de vererende uitnodiging ontving om in 1969 in Oxford de Ford Lectures te geven, koos hij als onderwerp de Engels-Nederlandse betrekkingen in de tweede helft van de zestiende eeuw. De tekst van deze voordrachten verscheen in 1970 in boekvorm onder de titel *Queen Elizabeth and the Revolt of the Netherlands*. Dit boek past in veel opzichten voortreffelijk in de rij van Wilson's publicaties: het is uitstekend, hier en daar schitterend, geschreven vanuit een onmiskenbare 'sense of totality'. Met een veelheid van interessante analyses en rake, vaak geestige typering weet Wilson de aandacht van zijn lezers voortdurend te boeien. Daar dient nog aan toegevoegd te worden dat dit boek naar inhoud én toon een wel uitermate categorische indruk maakt, op het provocerende af soms. Dat laatste geldt zeker voor het hoofdthema van het boek: de beoordeling van koningin Elizabeth's politiek ten opzichte van de Nederlanden, die bij Wilson neerkomt op een ongeemeen felle, totale veroordeling. Alvorens die these nader te bezien wil ik eerst ingaan op Wilson's beschouwingen over de Nederlandse Opstand.

Wilson wil de Opstand vooral bekijken in het kader van heel de Europese geschiedenis in de tweede helft van de zestiende eeuw. Juist in dat kader acht hij het gebeuren in de Nederlanden van de allergrootste betekenis. Met volledige instemming haalt hij in dat verband G. M. Trevelyan aan: 'the Armada would not have been defeated, nor the Elizabethan régime saved in England, if Holland had not first been saved in its last extremity by the relief of Leyden'². De scheuring in de Nederlanden, die in de jaren 1580 haar beslag kreeg,

1. Men denke slechts aan *Anglo-Dutch Commerce and Finance in the 18th Century* (Cambridge, 1940); *Holland and Britain* (Londen, 1945); *History of Unilever* (Londen, 1954) (ook in een Nederlandse bewerking verschenen); *Unilever, 1945-1965* (in Nederlandse bewerking verschenen in 1968); *Profit and Power: A Study of the Dutch Wars* (Londen, 1957); *Economic History and the Historian: A Volume of Essays* (Londen, 1969).

2. Introduction to R. Fruin, *The Siege and Relief of Leyden in 1574* (1924).

betreurt hij nauwelijks minder dan Geyl, zij het dat Wilson die tragedie vooral beoordeelt uit algemeen Europees oogpunt. Als rechtgeaard possibilist bespiegelt hij dat 'history might have been very different,' als de eenheid van de Nederlanden bewaard had kunnen blijven (p. 74). 'Without the seduction of the Walloon nobility by Parma, the great Spanish enterprise against England would have been impossible' (p. 134). In Wilson's relaas wordt dan ook bijzondere aandacht besteed aan de periode 1576-1588.

In zijn behandeling van het drama van de scheuring moet vooral Geyl het ontgelden, en wel met name diens stelling betreffende de grote rivieren als de in laatste instantie beslissende factor bij de verdediging van het noorden tegen het militaire geweld van de Spanjaarden (p. 7-13). Geyl, 'this most determined of anti-determinists was - quite unintentionally - creating something like his own brand of determinism.' In 1930 had Geyl zijn geografisch-deterministische these al geponneerd in zijn *Geschiedenis van de Nederlandse Stam*; nadien was hij er zelf nooit toe gekomen die stelling nog eens kritisch nader te bekijken. Andere zaken hadden hem daarvan afgehouden. In zijn toelichting op die andere zaken noteert Wilson heel geestig: 'the polemicist in his nature preferred to pass on to new battle grounds. The rout and massacre of the tribes of Toynebee and Carr³ was more exhilarating than the continued pursuit of the Spanish tercios.'

De grote rivieren (Rijn, Waal, Lek en Maas⁴), betoogt Wilson, waren wel allerminst zulke machtige militaire barrières als door Geyl beweerd wordt: met behulp van schipbruggen kon een leger er gemakkelijk overheen komen; in de winter waren ze bovendien vaak bevroren. Volgens Wilson wekt Geyl bovendien vaak ten onrechte de indruk van een mobiele oorlogvoering met grote legers, die dan tenslotte hun hoofd stootten voor de barrière der grote rivieren. De zestiende eeuw was echter 'an age of siege warfare rather than of mobile warfare.' Veel grote steden in het zuiden zijn Parma in handen gevallen door omkoperij en verraad, niet omdat ze onverdedigbaar zouden zijn geweest. 'On the contrary, the morale of a town's defenders and the skill of its commanders (or the lack of them) were the key to many strategically critical victories and defeats of the Eighty Years War. Thus politics and religion come back into the calculation.'

Wilson's kritiek op Geyl's grote rivieren-these lijkt me in essentie geheel juist. Ook in de kring van Geyl's leerlingen is men al jarenlang overtuigd van de onhoudbaarheid van deze conceptie. Dat neemt niet weg dat Wilson's kritiek mij wel wat overtrokken voorkomt. Hij wekt te veel de indruk alsof Geyl als een fervent systematicus en orthodox determinist heel de 'tragedie' van de scheuring alleen met zijn grote rivieren-theorie wilde verklaren. Geyl was echter allerminst een systematicus. In de praktijk van zijn geschiedverhaal krijgen ook andere verklaringen voor de val van het zuiden en het behoud van het noorden het volle pond: de economische bloei in het noorden, het fanatisme van veel calvinisten, waardoor zovelen in het zuiden in de armen van Parma werden gedreven (het calvinisme dus als splijtzwam) en vervolgens de gelukkige omstandigheid dat Parma zich in verband met de komst van de armada op bevel van de koning naar de Vlaamse kust moest begeven en hij enige jaren later, alweer op Philip's bevel, met een belangrijk deel van zijn leger naar Frankrijk moest vertrekken om te interveniëren in de burgeroorlog aldaar. Wilson geeft toe dat omstandigheden als deze door Geyl wel vermeld worden. 'But he passes swiftly over them to return to his river defence theory. They were difficult to fit into his grand plan,' Met zulk een opmerking wordt Geyl mijns inziens ten onrechte als een doctrinair

3. De naam van Jan Romein ware hier in elk geval aan toe te voegen.

4. Wilson vergeet de Gelderse IJssel te vermelden (10), wel het zwakste gedeelte in de grote rivieren-linie.

dogmaticus gediskwalificeerd⁵. Nauwelijks relevant lijkt me tenslotte Wilson's constatering dat steden als Haarlem en Zierikzee, door de Spanjaarden veroverd in de jaren '70, gelegen waren 'behind the so-called river defence line.' Geyl heeft uitdrukkelijk gesteld dat de militaire factor pas na 1579 zou gaan overwegen; pas na 1579 zou ook 'de geografische gesteldheid van het terrein, in het bijzonder de onschatbare strategische betekenis der grote rivieren, de doorslag geven'⁶.

In Wilson's eigen exposé over de scheuring in de Nederlanden wordt behalve op militaire aangelegenheden vooral de nadruk gelegd op het internationale aspect: de nauwe samenhang tussen het gebeuren in de Nederlanden met gebeurtenissen elders in Europa. Daarnaast wordt op goed possibilistische wijs het toevalselement sterk beklemtoond. 'The demands of the French wars on Spanish commanders at crucial moments, the recurrent crippling mutinies, deaths of commanders and the accidents of genius all helped to shape the course of the Revolt... The sixteenth century was nothing if not casual' (p. 20).

Het possibilistische beginsel is in veel gevallen een uitermate vruchtbaar gezichtspunt gebleken, maar het dient dan wel te worden toegepast tezamen met een structuralistische wijze van benadering. Gaat men op deze wijze te werk, dan zal het heel vaak mogelijk blijken de belangrijke, essentiële tendenties die in een bepaalde historische situatie besloten lagen, te onderscheiden van de minder essentiële, de ephemere. Het komt me voor dat de structurele aspecten bij Wilson op veel plaatsen onvoldoende gewicht krijgen. De felle tegenstellingen in het zuiden, van religieuze, sociale en politieke aard, worden in zijn boek zeker wel gereleveerd, maar hadden mijns inziens toch veel meer centraal dienen te worden gesteld. Het essentiële punt is niet dat 'treachery' en 'bribery' bij de verovering van het zuiden door Parma zo veelvuldig zijn voor gekomen, maar veeleer de vraag waarom ze zo'n belangrijke rol hebben kunnen spelen. Dat het zuiden Parma in de jaren 1580 zo betrekkelijk gemakkelijk in handen is gevallen, dient mijns inziens bovenal te worden verklaard door de felle tegenstelling (men mag wel spreken van een klassen-tegenstelling) tussen de (hoofdzakelijk) Waalse adel en de gildendemocratie in Gent en andere steden. Deze tegenstelling, die zich manifesteerde in een formele burgeroorlog, en onlosmakelijk verbonden daarmee de felle religieuze tegenstellingen zijn als de wezenlijke oorzaken te beschouwen van het teloorgaan van de zuidelijke gewesten. Het behoud van het noorden voor de zaak van de opstand was vooral te danken aan Holland. Het stedenland Holland was uit sociaal oogpunt heel wat homogener dan Brabant en Vlaanderen en daardoor veel minder bloot gesteld aan tweedracht en burgeroorlog⁷. In veel industriesteden van het zuiden waren de klassentegenstellingen, naar het schijnt, bovendien veel meer geprononceerd dan in de Hollandse en Zeeuwse handelssteden.

Aan de adel, met name de Waalse hoge adel, besteedt Wilson veel aandacht. De tekort-

5. Beslist 'overdone' ten opzichte van Geyl lijkt mij ook de volgende opmerking (p. 9.): 'But if applied in the most literal forms in which Geyl and others have stated it, the strategic topographical theory would leave me with very little to talk about. The capacity of Queen Elizabeth to influence the course of the Revolt would be an illusion. The role of William the Silent, Maurice or Oldenbarneveldt would be reduced to little more than that of spectators of the ineluctable victory of offence over defence south of the great rivers and of defence over offence in the battle for the Holland-Zeeland redoubt lying behind the unassailable right banks of the great rivers.'

6. P. Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse Stam*, I (Amsterdam-Antwerpen, 1948) 269.

7. Holland's unieke positie wordt ook door W. wel aangeduid, b.v. op p. 14, maar in het geheel van zijn beschouwingen over de scheuring wordt deze factor mijns inziens toch onvoldoende geïntegreerd.

komingen van deze stand verdoezelt hij geenszins⁸, maar wel laat hij op voortreffelijke wijze zien dat zijn positie in veel opzichten heel wat moeilijker was dan die van met name de kooplieden, die b.v. in geval van nood veel gemakkelijker het land konden verlaten dan de edelen met hun bezit aan vaste goederen. Het gros van de leden van de hoge adel, naar hun politieke opvattingen te kwalificeren als 'politiques,' was beslist anti-Spaans. Toch hebben velen van hen zich op het einde van de jaren '70, vooral dank zij Parma's handige omkooptaktiek, weer met de koning verzoend. 'If Orange could have held out a fraction of the material *douceurs* offered by Farnese, history might have been very different' (p. 74). Ik moet bekennen met deze bewering de grootste moeite te hebben. De verzoening van de adel met de koning lijkt mij gezien de toenmalige omstandigheden (het antagonisme tussen de adel en de radicale calvinistische burgerij) volslagen begrijpelijk. De 'douceurs' waren niet meer dan een bijkomstig element, volkomen passend bovendien in het complex van de toen geldende politieke usances. Ik geloof dan ook niet dat Oranje, als hij over geld had kunnen beschikken, Parma zo maar had kunnen overbieden. De hoge adel wenste in grote meerderheid de koning (aan wiens voorvaderen hij zo veel te danken had) trouw te blijven, wanneer deze althans zijn machtspositie niet wezenlijk bedreigde. Op het eind van de jaren '70 kwam de dreiging voor de adel van de kant van de radicale Gentenaren en hun bondgenoten, maar zeker niet van de wettige soevereïn, die integendeel tot wezenlijke concessies bereid scheen: terugkeer in feite tot de Pacificatie van Gent, wat o.a. inhield dat de Spaanse soldaten het land zouden verlaten. Onder het herstelde legale regime zou de adel in de komende eeuwen inderdaad een rol van betekenis blijven spelen.

Voordat we Wilson's beschouwingen over Elizabeth's politiek ten opzichte van de Nederlanden gaan bezien, zou ik (enkele opmerkingen over details reserverend voor een noot⁹) nog één kritische kanttekening willen maken, en wel bij zijn schets van de algemene situatie in de Nederlanden na de dood van Willem van Oranje. Het effect van Oranje's dood was volgens Wilson 'electrifying. Far from deepening the mood of critical despair, it revitalised the Utrecht Union by a wave of sheer anger'. De nieuwe Raad van State 'set to work resolutely and methodically'... Als de opgewekte moed en fikse dadendrang, waar Wilson van gewaagt, al ooit aanwezig zijn geweest, dan was dat in elk geval maar voor heel korte tijd. Met het aanzien en het gezag van de nieuwe Raad van State was het van het begin af aan zo droevig gesteld dat een aantal leden al spoedig door hun committenten min of meer gedwongen moest worden om het werk in de Raad voort te zetten.¹⁰ Op het gebied van het centrale bestuur viel er in de komende maanden dan ook een grenzeloze verwarring te constateren. In Gelderland en Overijsel nam een stemming van defaultisme hand over hand

8. Terloops zij hier vermeld de uitnemende karakteristiek die W. wijdt aan de figuur van Willem van Oranje die, aldus W., in bijna alle opzichten hoog uitstak boven het gros van zijn standgenoten.

9. Op p. 12 wordt gesuggereerd dat de val van Zierikzee plaats vond na de totstandkoming van de Pacificatie van Gent. Zierikzee werd echter eind mei 1576 veroverd, terwijl de Pacificatie begin november ondertekend werd. - De legist Viglius wordt op p. 24 ten onrechte gerekend tot de 'great lords' die een afkeer hadden van Granvelle. - Op p. 26 is er sprake van 'Louis of Nassau's project to divide the Netherlands between France and England.' Het befaamde verdelingsplan van 1571 was zeker niet louter een particuliere aangelegenheid van Lod. van Nassau. Het schijnt wel zeker dat hij bij de onderhandelingen met Karel IX optrad als afgezant van zijn broer Willem van Oranje. - Den Briel was een Hollandse, niet een Zeeuwse havenstad (p.27). - Het portret van Paulus Buys (p. 35) lijkt te gunstig. Vgl. L. J. Rogier, *Paulus Buys en Leicester* (inaugurele rede; Nijmegen, 1948).

10. A. M. van der Woude, 'De crisis in de opstand na de val van Antwerpen,' *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, XIV (1959) 83 vlg.

toe en in de Hollandse Statenvergadering drong nog vóór de val van Antwerpen Gouda er op aan 'om tot een redelijke pais te geraken'¹¹. A. M. van der Woude komt in zijn belangwekkende artikel over de crisis van 1585 tot de interessante conclusie 'dat de politiek van vrede en verzoening, welke Elizabeth nastreefde, vanuit de Republiek bezien, niet zo in het luchtledige hing als men op het eerste gezicht zou veronderstellen'¹². Met deze treffende opmerking (waarop ik nog terug zal komen) zijn we terechtgekomen bij de hoofdpersoon van Wilson's boek. Laten we nu nagaan wat hij over haar te zeggen heeft.

Al dadelijk in het begin van het eerste hoofdstuk wordt de toon gezet door een frontale aanval op de toonaangevende Engelse geschiedschrijving over koningin Elizabeth. De geschiedschrijving over de koningin en haar tijd wordt, schrijft Wilson, geconfronteerd met 'a subject of oriental deviousness. At its centre is the Queen herself, part woman, part man, part English, part Welsh, as dazzlingly seductive to some historians as she is repellent to others. When the female element is dominant, passionate and ungovernable; when the male element takes control, capable of the courage of a Churchill, the oratorical fire of a Lloyd George or the indolence and indecision of a Baldwin. Our historiography is strewn with her victims and her critics. It is bedevilled by legends deeply rooted in patriotism, antique xenophobia and musty theology' (p. 2). Wilson's opvatting ('not so much a novel view as a reversion to an older view') is volkomen tegengesteld aan de gangbare opvatting, die zijns inziens moet worden verworpen als zijnde 'parochial and uncritical.' Hij doelt daarbij op de voorstelling van 'Queen Elizabeth and Burghley as the natural and almost infallible executors of the English 'national interest'; of Walsingham and his companion Marian exiles, together with William the Silent and Oldenbarnevelt, as evident spokesmen for sectarian bias or alien vested interests.' Gevestigde autoriteiten op het gebied van de Tudor-geschiedenis als Neale, Rowse, Hurstfield en vooral R. B. Wernham (hoogleraar te Oxford en momenteel de meest gezaghebbende specialist op het terrein van de buitenlandse politiek van Elizabeth) worden heel het boek door op de korrel genomen. Als possibilist verwijt hij hun ook Elizabeth's *faits et gestes*, die vaak weinig rationeel waren en evenmin veel samenhang vertoonden ('a succession of shifts and muddles'), achteraf, ex post facto, gerationaliseerd te hebben tot een logisch, consistent politiek systeem.

In Wilson's kritiek zit zeker een kern van waarheid. Staaltjes van teleologisch-deterministisch schematisme kunnen in de Engelse geschiedschrijving over Elizabeth zonder veel moeite worden aangewezen¹³. Ongetwijfeld hebben Engelse historici wel eens te veel toegegeven aan de neiging de Grote Vrouw te zien als de incarnatie van het Engelse staatsbelang (in de trant van de Duitse neo-rankeaanse visie op Bismarck). Dat neemt niet weg dat Wilson mijns inziens wel heel zwaar geschut in stelling brengt. Zo lijkt mij zijn bewering dat de 'traditionele' historici Willem van Oranje en Oldenbarnevelt beschouwd zouden hebben als 'evident spokesmen for sectarian bias' rijkelijk gechargeerd.

Wilson's eigen visie op Elizabeth's politiek ten opzichte van de Nederlanden is, zoals we zien zullen, uitermate duidelijk en ongecompliceerd. Als uitgangspunt van zijn beschou-

11. A. M. van der Woude, 'De Goudse magistraat en de strijd tegen de koning,' *BGN*, XIII (1958) 104. Vgl. ook J. C. H. de Pater, 'Leicester en Overijsel', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, LXIV (1951).

12. Van der Woude, 'De crisis', 55.

13. B.v. Wernham's suggestie dat het plan om Den Briel in te nemen een initiatief van Elizabeth zou zijn geweest, 'an enterprise concerted by (Lumey) with the English Government under cover of expulsion'. (Vgl. Wilson, p. 27.)

wingen wijst hij op de uit de Honderdjarige Oorlog daterende traditie van het, vooral tegen Frankrijk gerichte, bondgenootschap tussen de Engelse kroon en de Bourgondische hertogen. Met het uitbreken van de Nederlandse Opstand zag de Engelse regering zich voor de vraag gesteld of zij de Spaanse Habsburgers dan wel de rebellen uit de Lage Landen als de erfgenamen van de Bourgondiërs diende te beschouwen. De koningin en Lord Burghley achtten het met het oog op de Engelse belangen beslist noodzakelijk een breuk met Spanje te vermijden. Hun houding in deze werd voor een niet onbelangrijk deel bepaald door de vrees dat de Nederlanden, bevrijd van het Spaanse juk, vroeg of laat geheel of gedeeltelijk in handen van Frankrijk zouden vallen. Bij de Engelse koningin speelde trouwens ook haar legitimistische afkeer van rebellen een wezenlijke rol. Zo werd het herstel van Philips II's soevereiniteit over de Nederlanden het doel van de Engelse politiek, met dien verstande evenwel dat die soevereiniteit, mede met het oog op de Engelse belangen, een beperkte zou zijn. Dat zou in feite neerkomen op een herstel van de situatie zoals die onder Karel V was geweest, waaraan overigens een bevredigende regeling op kerkelijk gebied diende te worden toegevoegd, waardoor in elk geval aan de meedogenloze geloofsvervolging een eind zou worden gemaakt. Terug naar Karel V betekende natuurlijk ook dat de Spaanse troepen de Nederlanden zouden moeten verlaten, waarbij uiteraard tot elke prijs voorkomen moest worden dat Franse soldaten hun plaats zouden gaan innemen.

Tegenover de visie van Elizabeth en van Burghley stond die van Walsingham, de andere belangrijke minister, die Engeland's belangen dodelijk bedreigd achtte door het overmachtige Spanje en daarom voorstander was van een zo krachtig mogelijke steun aan de Nederlandse Opstand. Met Walsingham's opvattingen is Wilson het volkomen eens. Voor de officiële Engelse politiek, die van Elizabeth en Burghley, heeft hij geen goed woord over. De compromis-oplossing die zij nastreefden, acht hij een volslagen illusie, omdat Philips II daar nooit voor te vinden zou zijn geweest. 'The Burghley policy, sincere or otherwise, was in reality merely a diplomatic formula for inaction, in practical terms meaningless' (p. 28). In de jaren 1577-79 had Engeland door daadwerkelijke hulp te bieden de scheuring der Nederlanden kunnen voorkomen. In 1577 had zelfs Burghley Oranje te hulp willen komen, maar het aarzelen van de koningin op het beslissende moment had ook die kans verloren doen gaan. In 1585 was met Engelse hulp Antwerpen waarschijnlijk behouden gebleven.

Ter verklaring van Elizabeth's houding wijst Wilson allereerst op haar 'obstinate, obsessive conservatism.' Voor revoluties had ze een traumatische angst. Dan was er behalve haar grote zuinigheid haar snobisme, haar neerzien op de Nederlandse brouwers en kaasboeren. In de bestaansmogelijkheid van een Nederlandse republiek had ze dan ook bitter weinig vertrouwen. Dat gebrek aan vertrouwen hing ook samen met het feit dat ze voor economische problemen (buiten de politieke context) geen belangstelling had. Een belangrijk motief was voorts haar angst voor Frankrijk, maar die acht Wilson meer gebaseerd op 'superstition' dan op 'reason'. Frankrijk was immers politiek en militair machteloos, verscheurd als het was door een reeks verwoestende burgeroorlogen. Pas in de jaren 1640 zou Frankrijk een bedreiging gaan vormen voor de Zuidelijke Nederlanden. In de eerste alinea van zijn 'Conclusion' stelt Wilson uitdrukkelijk vast dat de verantwoordelijkheid voor de in zijn ogen erbarmelijke Engelse politiek ten opzichte van de Nederlanden geheel en al berustte bij koningin Elizabeth, een Tudor despote bij uitstek, met name op het terrein van de buitenlandse politiek.

Laten we Wilson's requisitoir eens kritisch bekijken.

Punt 1: Elizabeth's conservatisme en haar angst voor revoluties. Mijn commentaar is:

Hoe kan men wat anders verwachten van een vorstin, wier troon en leven voortdurend bedreigd werden door binnenlandse en buitenlandse vijanden; een vorstin bovendien die regeerde in de tweede helft van de zestiende eeuw, een periode zo vol onzekerheden, revolutionaire theorieën (monarchomachen), revolutionaire daden en politieke moorden.

Punt 2: Haar neerzien op de Nederlandse kooplui, haar gebrek aan fiduciaire in een Nederlandse republiek. - Het tegendeel zou meer verwonderlijk zijn geweest. Deze opvattingen waren gemeengoed aan alle Europese vorstenhoven. Ook door een man als Hendrik IV werden ze gedeeld. Ook in de zeventiende eeuw (althans vóór 1672) zou men er onder vorsten en aristocraten nauwelijks anders over denken.

Punt 3: De angst voor Frankrijk - Die beduchtheid lijkt me minder irrationeel dan Wilson het met zijn wijsheid achteraf voorstelt. Over het verdelingsplan van 1571 loopt hij te luchtigjes heen (p. 26)¹⁴. De aanbiedingen van Oranje aan Karel IX van Frankrijk in 1573 noemt hij zelfs niet¹⁵. Kon men bovendien in de jaren 1570 voorzien dat de burgeroorlog zo lang zou duren? En Frankrijk pas in de jaren 1640 een bedreiging voor de Nederlanden? Na 1598 heeft Hendrik IV het aan pogingen tot expansie naar het Noorden niet laten ontbreken (in eerste instantie streefde hij toen naar de soevereiniteit over de Republiek der Verenigde Provinciën).

Punt 4: De gemiste kansen in de jaren 1577-79 en in 1585. - Op het eind van de jaren 1570 raakte de politieke situatie in de Nederlanden door interne spanningen en tegenstellingen in zo'n impasse dat het op zijn minst begrijpelijk moet worden geacht dat Elizabeth er voor terugschrok de zaak van de Opstand daadwerkelijk en effectief te steunen. Hiervóór heb ik al blij gegeven van mijn fundamentele scepsis tegenover Wilson's beweren dat de scheuring mogelijk voorkomen had kunnen worden als Oranje slechts in staat was geweest enig tegenspel te bieden tegen Parma's omkooppraktijken ten opzichte van de hoge adel. Van de Engelse koningin kon in die situatie stellig niet worden verwacht dat zij 'material *douceurs*' aan Oranje ter beschikking stelde. Wilson's veronderstelling dat Antwerpen mogelijk niet verloren zou zijn gegaan als er van Engelse zijde op het juiste moment enige militaire steun was geboden, lijkt mij aannemelijk. Wel zullen we er, dunkt me, goed aan doen ons bij de beoordeling van Elizabeth's beleid in 1585 tevens de teneur van het boven aangehaald artikel over de crisis in de Nederlanden in '85 voor de geest te halen.

Het tafereel dat Wilson ons geschetst heeft van de Engelse buitenlandse politiek in de tweede helft van de zestiende eeuw, wordt beheerst door twee dominerende kleuren: hel wit en pik zwart. In de waarlijk goeden schuilt bij hem niets kwaads en in de waarlijk kwaden niets goeds. Naast koningin Elizabeth fungeert Lord Burghley als engel der duisternis. Deze eeuwige weifelaar mocht dan al een kundig administrateur van de 'Manor of England' zijn geweest, op het terrein van het buitenlands beleid had hij een funeste rol gespeeld. Als engel des lichts laat Wilson tegenover Burghley de figuur van Walsingham oprijzen, de man met een echte overtuiging, de ware staatsman (p. 130, 131). Wilson vermeldt echter niet dat Elizabeth Walsingham's protestantse kruisvaardersmentaliteit niet onbedenklijk achtte, omdat zij tot elke prijs voorkomen wilde dat Engeland's buitenlands beleid door het godsdienstoorlog-motief zou worden beheerst¹⁶.

14. Vgl. ook hiervóór noot 9.

15. Karel IX zou Philips II de oorlog verklaren. Alle Nederlandse gebieden die hij op de Spaanse koning zou veroveren, zou hij mogen behouden. Holland en Zeeland zouden Karel aanvaarden 'pour leur légitime protecteur et défenseur.' Vgl. G. Groen van Prinsterer, ed., *Archives ou Correspondance inédite de la Maison d'Orange-Nassau*, Ie Série, IV (Leiden, 1837) 116-124.

16. Vgl. Joel Hurstfield, *Elizabeth I and the Unity of England* (London, 1960) 86.

CHARLES WILSON, KONINGIN ELIZABETH EN DE OPSTAND

Voor de rechtbank der geschiedenis treedt Wilson tegen de gedaagden Elizabeth en Burghley op als een onverbiddelijk, maar tegelijk uiterst bekwaam procureur-generaal, die er zelfs in slaagt een nationale figuur als Winston Churchill als getuige à charge te laten figureren¹⁷. Ik moet bekennen dat ik er wat moeite mee heb die procureur-generaalsactiviteiten in overeenstemming te brengen met Wilson's visie op de zestiende eeuw als 'a random world, out of joint and ruled by chance' (p. 20). Moeten wij een beleid van voorzichtig afwachten en op zien komen spelen in zulk een wereld niet bijzonder op zijn plaats achten?

17. Degene die Elizabeth's politiek van dralen en aarzelen bekijkt 'is irresistibly reminded of Churchill's attack on the Baldwin Government three and a half centuries later: 'So they go on in strange paradox, decided only to be undecided, resolved to be irresolute, adamant for drift, solid for fluidity, all powerfull to be impotent'.

Recensies

A. van de Pasch, *Definities der generale kapittels van de Orde van het H. Kruis 1410-1786* (Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, reeks in - 4°; Brussel: Paleis der Academiën, 1969, xiii + 631 blz.).

Sinds Cornelius Rudolphus Hermans in 1858 zijn *Annales canonicorum regularium Sancti Augustini Ordinis Sanctae Crucis* uitgaf, is er geen bronnenuitgave meer verschenen, die voor de orde der Kruisheren (of Kruisbroeders) de haast onberekenbare betekenis had, welke zonder de minste aarzeling aan het lijvige boekdeel van A. van de Pasch moet worden toegekend.

Het boek bevat een inleiding, een beschrijving der gebruikte handschriften, een bibliographie, een lijst van geciteerde archieven en bibliotheken, de tekst der definities van 1410-1786 (van p. 25-p. 549) en ten slotte een uitvoerige Index van persoons- en plaatsnamen (p. 551-629). Het spreekt vanzelf dat de tekst van de definities der 215 in dat tijdsverloop gehouden kapittels de eigenlijke inhoud van het boek vormt, die overigens door de imposante Index nog meer toegankelijk werd gemaakt.

Van de Pasch heeft de tekst van al de copiaria, die hij vooral in de Duitse archieven vond, vergeleken en gecombineerd. Ieder klooster had zijn eigen copiarium (of moest het tenminste hebben), maar vaak werden na het kapittel slechts die gedeelten uit het zogenaamde relict gecopieerd, welke de vertegenwoordigers van dat klooster voor hun eigen gemeenschap belangrijk achtten. Vandaar de vaak zeer uiteenlopende verschillen in de copiaria: alleen wanneer het oorspronkelijke 'Liber definitionum' van Hoei, dat in 1635 door Henricus Russelius in zijn *Chronicon Cruciferorum* geciteerd wordt, bewaard gebleven was, zouden we de volledige tekst bezitten. We moeten ons nu bewust blijven, dat we niet meer over die tekst beschikken: maar wat nog aanwezig was is door het levenswerk van Van de Pasch nu voorgoed vastgelegd en men mag veronderstellen, dat de voornaamste belissingen uit die periode vrijwel zeker bewaard gebleven zijn.

De Inleiding is, mogelijk met opzet, bijzonder kort gehouden. Eigenlijk had men graag gezien (en min of meer verwacht), dat Van de Pasch, die deze teksten zo door en door kent, aan de hand ervan tenminste in grote schetslijnen de ontwikkeling, welke de Orde in deze vier eeuwen doormaakte, getekend had.

Enkele opmerkingen lijken ons bij deze Inleiding in elk geval op hun plaats. In noot (5) van p. ix vraagt Van de Pasch zich af, waarom de Orde der Kruisbroeders (zoals in H. van Rooijen, *De oorsprong van de Orde der Kruisbroeders of Kruisheren*, p. 42,48 verondersteld werd) naar het moederklooster (Ecclesia Sanctae Crucis) genoemd zou zijn, in tegenstelling met Minderbroeders, Trinitariers én Mercedariers, die hun naam aan een bepaalde functie of een devotie ontleenden. Hierop moet allereerst geantwoord worden, dat men in een overgangperiode verkeerde, waarin de kloosterorden op verschillende wijze benoemd werden. De Minderbroeders wilden zelf zeer beslist Fratres Minores heten, maar hun vrouwelijke tak, de Orde der Clarissen werd, ook in pauselijke documenten¹, als

1. Cf. H. van Rooijen, *De oorsprong van de Orde der Kruisbroeders of Kruisheren* (Diest, 1961) 42.